

Wstęp

Obfitość, wielość, przyprawiający o zawrót głowy nadmiar. Nawet krótka wizyta w księgarni akademickiej musi wywołać w osobach piszących o Rosji banalną refleksję sprowadzającą się do pytania: „po co?”. Patrząc na znaczącą liczbę nowo wydanych książek poświęconych rosyjskiej polityce, trudno uciec przed zasadną wątpliwością, czy istnieją jeszcze białe plamy warte zbadania i przedstawienia szerszemu gronu czytelników. Po co zatem pisać kolejną książkę o Rosji? Ja postanowiłam to jednak uczynić, żeby odpowiedzieć na pytania, na które nie znalazłam wcześniej odpowiedzi (a więc, można by rzec, kierowana egoizmem niezaspokojonej ciekawości). Na pierwszy rzut wprawionego czytelniczego oka niełatwo uznać mesjanizm za rzeczoną białą plamę rosoznawstwa. Przeciwnie, większość publikacji poświęconych Rosji wspomina o nim i to w dodatku jako zjawisku głęboko zakorzenionym w rosyjskiej tradycji. Co więcej, pisanie o mesjanistycznym rysie polityki rosyjskiej dla wielu ekspertów jest jeżeli nie trywialne, to przynajmniej na tyle oczywiste, że nie wymaga dodatkowej argumentacji czy pogłębionej refleksji. W badaniach nad Rosją mesjanizm osiągnął status swego aksjomatu, słowa klucza, które łączy się najczęściej z wyobrażeniem o Rosji jako państwie chorującym na manię wielkości, a zatem nieracjonalnym i jako imperium niestroniącym od agresji.

Historię rosyjskiego mesjanizmu, najczęściej przytaczaną w publikacjach, można streścić następująco: jego źródło stanowiła szesnastowieczna idea Trzeciego Rzymu, która stopniowo zmieniała charakter z religijnego na świecki/ imperialny; mesjanistyczne wątki były istotnym komponentem wizji Rosji w debacie zapadników i słowianofilów w XIX wieku; po rewolucji bolszewików mesjanistyczne tradycje Imperium Rosyjskiego kontynuował Związek Radziecki. Rozbieżności w odniesieniu do rosyjskiego mesjanizmu pojawiają się dopiero wraz z 1991 rokiem. Na pytanie, czy kres ZSRR okazał się końcem mesjanistycznych wizji w rosyjskiej polityce, badacze udzielają odmiennych odpowiedzi. Niektórzy, jak rosyjski filozof i politolog Wachtang Surguladze, uważają, że mesjanizm nie odgrywa dzisiaj istotnej roli. Do

tego grona należy także zaliczyć przedstawicieli władz rosyjskich. Władimir Putin, Dmitrij Miedwiediew czy Siergiej Ławrow wielokrotnie odżegnywali się od mesjanistycznych zapędów, uznając je za jedną z przyczyn upadku ZSRR. Przeciwnego zdania są badacze tacy jak amerykański historyk Stephen Kotkin, który uważa przekonanie o szczególnej misji za nieodłączną część rosyjskiego rozumienia świata. Aneksja Krymu przez wielu komentatorów (np. Andrieja Kolesnikowa czy Michaela Rywkina) została zinterpretowana właśnie jako przejaw reideologizacji i remesjanizacji rosyjskiej polityki. Między tymi dwiema grupami znajdują się badacze, którzy – jak rosyjski etnolog Walerij Tiszkow czy politolog Eduard Batałow – nie dostrzegają obecnie mesjanistycznego rysu w rosyjskiej polityce. Jednocześnie uważają, że po tym swoistym *intermezzo*, jakim były trzy dekady po rozpadzie ZSRR, Rosja na nowo określi własną misję, bo ta jest istotnym komponentem rosyjskiej tożsamości.

Rozbieżności w diagnozowaniu co do obecności i znaczenia mesjanizmu w polityce Federacji Rosyjskiej były kluczową przesłanką podjęcia badań nad tym zagadnieniem. Głównym celem stało się zidentyfikowanie oraz scharakteryzowanie motywów mesjanistycznych (misyjnych) obecnych we współczesnej polityce zagranicznej Rosji. Praca miała dostarczyć odpowiedzi, jakie role misyjne są przypisywane temu krajowi przez jego elitę, a konkretnie – osoby odpowiedzialne za politykę zagraniczną. Badania powinny pokazać, na ile dzisiejsze role misyjne są zbieżne z poczuciem misji artykułowanym przez intelektualistów rosyjskich w XIX i na początku XX wieku. Były również inne pytania: W jakim kontekście (krajowym czy zagranicznym) pojawiają się dzisiaj wątki misyjne? Kto jest głównym odbiorcą narracji o szczególnej misji Rosji – obywatele rosyjscy czy decydenci innych krajów? Czy misja jest przesłanką, czy też instrumentem polityki zagranicznej? Czy mesjanizm łączy się z jakąś konkretną tożsamością Rosji? Jaką funkcję pełnią dziś odwołania do szczególnej misji? Czy mesjanizm to przede wszystkim instrument ekspansji? Czy misja w polityce zagranicznej ma nadal konotacje religijne?

Przystępując do badań, zakładałam, że moim głównym punktem wyjścia będzie polityka zagraniczna. Z czasem zmieniłam podejście, przyjmując za taki punkt samo zjawisko mesjanizmu i związany z nim ekscepcjonalizm. Zmiana ta była podyktowana koniecznością sięgnięcia poza wąski kontekst Rosji i porównania rosyjskiej narracji misyjnej z innymi tradycjami tego typu. Poczucie wyjątkowości, wyrażone m.in. w przekonaniu o realizacji szczególnej misji w świecie, jest dość powszechną cechą zbiorowości ludzkich. Zależało mi na pokazaniu, że mesjanizm to nie „rosyjska patologia”, lecz zjawisko występujące także w polityce innych państw.

Mesjanizm, jak większość zagadnień wartych pogłębionej analizy, nie daje się zamknąć w prostych definicjach. Na gruncie nauk społecznych jest badany jako zjawisko religijne, idea filozoficzna lub polityczna. Ujmuje się go jako typ świadomości (Andrzej Walicki), typ tożsamości (Reinhold Niebuhr), ideę

(R.J. Zwi Werblowsky), mit (Eduard Batałow, Anthony D. Smith). Ta wielość możliwych podejść w połączeniu z religijną proveniencją motywów misyjnych, które należy zidentyfikować we współczesnym świeckim kontekście, stanowiła poważne wyzwanie metodologiczne. Konieczne było znalezienie sposobu operacjonalizacji mesjanizmu na gruncie polityki zagranicznej. Sedno mesjanizmu, mające znaczenie dla jego kolejnych wcieleń politycznych, można sprowadzić do następującej wizji: Historia ludzkości toczy się zgodnie z Planem Opatrzności; Historia zmierza do ustanowienia pewnego Ideału; w realizacji Planu, którego zwieńczeniem ma być realizacja tegoż Ideału, Wybraniec (jednostka lub zbiorowość) Opatrzności ma szczególną Misję do spełnienia. W tym ujęciu są widoczne trzy zasadnicze komponenty mesjanizmu: (1) linearne rozumienie historii jako logicznego, celowego procesu; (2) uniwersalizm zakładający realizację Ideału dla dobra całej ludzkości; (3) imperatyw działania. Sumując, mesjanizm cechują linearna wizja historii, uniwersalizm i misja. Z tych trzech jego komponentów dla badania polityki zagranicznej kluczowe znaczenie ma właśnie misja. To ona wyraża przekonanie o szczególnym przeznaczeniu i przekłada je na działanie; określa sens istnienia, rolę danej zbiorowości (np. państwa, narodu) w dziejach; wreszcie – jest centralną kategorią w mojej analizie rosyjskiej polityki zagranicznej.

Misję charakteryzują trzy cechy. Po pierwsze, wspólnota obdarzona poczuciem misji jest przekonana o swoim wyjątkowym przeznaczeniu (ekscepcjonalizm). To przekonanie rodzi z kolei poczucie wyższości moralnej (także komponent ekscepcjonalizmu). To druga cecha misji. W końcu trzecia cecha wiąże się z tym, że wspólnota realizuje misję, nie kierując się jedynie własnym interesem, a ku ogólnemu pożytkowi (uniwersalizm). Pytanie o misję jest pytaniem o tożsamość państwa, bo stanowi ona projekcję owej tożsamości na arenie międzynarodowej. Jako imperatyw działania misja oznacza szczególne powołanie danego państwa do przekształcania ładu międzynarodowego lub chronienia go przed zmianą. Pytanie zatem o misję w kontekście polityki zagranicznej jest także pytaniem o to, jaką rolę na arenie międzynarodowej przewiduje dla siebie dane państwo. Stąd w pracy używam zamiennie pojęć „misja” oraz „rola misyjna”. Postanowiłam stosować tu właśnie przymiotniki „misyjny” od słowa „misja” (a nie misjonistyczny od pojęcia misjonizmu) oraz „mesjanistyczny”, gdy mowa o zjawiskach związanych z szeroko rozumianym mesjanizmem.

W tej publikacji została przedstawiona analiza misji w polityce zagranicznej Rosji między 2000 a 2018 rokiem. Za wyborem takich ram czasowych przemawia kilka względów. Po pierwsze, osiemnaście lat to okres dostatecznie długi, by poczynić zasadne obserwacje. Po drugie, przypadające na niego trzy kadencje prezydenckie oraz premierostwo Władimira Putina ustabilizowały sytuację społeczno-gospodarczą i zakończyły w Rosji trwający dekadę okres burzliwych reform i cyklicznych kryzysów. Stabilizacja Putinowska pozwala

założyć, że odwołania do misji nie są jedynie reakcjami na wyjątkowe okoliczności. Z drugiej strony, stabilizacja ta nie oznacza niezmienności. W badanym okresie wyraźnie zmieniała się zarówno retoryka rosyjskiej dyplomacji, jak i polityka zagraniczna Rosji. Zmianie uległa także sytuacja nie tylko w bezpośrednim sąsiedztwie Rosji, ale i na świecie. Dość wymienić cztery konflikty, w które kraj ten zaangażował się w XXI wieku: druga wojna czeczeńska (1999–2009), wojna z Gruzją (2008), aneksja Krymu i działalność na wschodzie Ukrainy (od 2014), zaangażowanie w wojnę domową w Syrii (od 2015). Znaczenie dla polityki Federacji Rosyjskiej miały także atak na WTC (2001), światowy kryzys finansowy (2007–2008) czy wydarzenia tzw. arabskiej wiosny (2010–2012). Trzeci powód opisywania okresu 2000–2018 jest związany z wyborem metody. Przyjęta w badaniach analiza dyskursu (*content i discourse analysis*) wymagała dostępu do materiałów dokumentujących publiczne wystąpienia wiodących rosyjskich polityków. Takie źródła istnieją w przypadku wypowiedzi po roku 2000, natomiast często niemożliwe jest dotarcie do tekstów skrupulatnie dokumentujących wystąpienia Borysa Jelcyna oraz urzędników kształtujących rosyjską politykę zagraniczną w latach 90. XX wieku.

Zidentyfikowanie poczucia misji wymaga nie tyle zbadania faktycznego zachowania Rosji na arenie międzynarodowej, ile przede wszystkim – narracji. W zgodzie z głównymi założeniami konstruktywizmu przyjmuję fundamentalną rolę idei dla społecznego konstruowania znaczeń oraz tożsamości. Dostęp do społecznej rzeczywistości uzyskujemy w dużej mierze przez badanie narracji. Daleko mi do radykalnego poststrukturalizmu, który odrzuca możliwość dostępu do rzeczywistości poza dyskursem. Badając zachowanie państw, dostrzegam zasadność uwzględniania materialnych uwarunkowań. Jednak w przypadku idei, a więc i misji, badanie narracji ma znaczenie kluczowe. Zrekonstruowanie i opisanie motywów misyjnych daje nam wgląd w procesy samoidentyfikacji Rosji. W ślepą uliczkę prowadzą poszukiwania prostych związków przyczynowo-skutkowych między narracją a konkretnymi działaniami podjętymi przez to państwo na arenie międzynarodowej. Nie należy jednak rezygnować z obserwowania korelacji między narracją misyjną a dynamiką polityki krajowej i międzynarodowej. Narracja misyjna zawiera przecież właśnie misyjne motywy.

Badanie oficjalnego dyskursu na temat polityki zagranicznej wymaga analizy dyskursu kształtowanego przez oficjalne instytucje odpowiedzialne za jej prowadzenie. W projekcie przeanalizowano wypowiedzi prezydentów, premierów, ministrów spraw zagranicznych, ministrów obrony narodowej, a także różnego szczebla pracowników rosyjskiego MSZ. Szczególna uwaga została poświęcona dyplomatom reprezentującym Rosję w wybranych organizacjach międzynarodowych – ONZ, Radzie Praw Człowieka ONZ, UNESCO, G8, G20, NATO, Radzie Europy, Wspólnocie Niepodległych Państw, BRICS, Szanghajskiej Organizacji Współpracy oraz Islamskiej Organizacji Współpracy. Organizacje

zostały dobrane tak, by dawały wgląd w relacje Rosji z Zachodem oraz państwami niezachodnimi. Ponadto jako dodatkowe źródło informacji przeanalizowano wybrane stenogramy Dumy Państwowej oraz Rady Bezpieczeństwa Federacji Rosyjskiej.

W badaniach wypowiedzi została zastosowana metoda analizy treści (*content analysis*) z elementami analizy dyskursu (*discourse analysis*). Dla opracowania autorskiej metody badawczej ważnym punktem odniesienia była metodologia badania dyskursu oraz tożsamości społecznych amerykańskiego uczonego Teda Hopfa. Autor postuluje m.in. stosowanie metody indukcyjnej bez uprzedniej teoretyzacji. Jednakże na potrzebę moich rozważań analizę dyskursu należało poprzedzić opracowaniem koncepcji misji. Ten zabieg okazał się konieczny, bo celem badań nie była rekonstrukcja dyskursu na temat polityki zagranicznej jako takiego czy identyfikacja wszystkich obecnych rodzajów tożsamości. Chodziło zaś o rekonstrukcję bardzo konkretnych motywów, tj. motywów misyjnych. Ponieważ przedmiotem badań jest polityka zagraniczna, skoncentrowałam się na analizie dyskursu oficjalnego i tylko w minimalnym stopniu zastosowałam analizę interdyskursywną, w postaci porównywania dyskursu oficjalnego z publicznym.

Zebrane materiały poddano analizie treści przez manualne zakodowanie tekstów przy pomocy 56 słów kluczy. Ta mająca bardziej ukierunkowany charakter czynność badawcza została następnie uzupełniona analizą wyselekcjonowanych typów wystąpień (np. Orędzi do Narodu, Przemówień z Okazji Święta Zwycięstwa, Orędzi Noworocznych), artykułów autorstwa oficjeli odpowiedzialnych za politykę zagraniczną oraz wybranych dokumentów państwowych. Ten zabieg pozwolił zniwelować subiektywizm związany z doбором wspomnianych słów kluczy oraz wzmocnić indukcyjność przy jednoczesnym spełnieniu wymogu intertekstualności (porównywanie różnych rodzajów tekstów).

Głównym celem analizy było zidentyfikowanie misji (ról misyjnych) przypisywanych Rosji przez jej elity rządzące. Przyjęta tu koncepcja misji zakładała poszukiwanie nie tylko bezpośrednich odwołań do „misji”, ale również odniesień do trzech wyodrębnionych jej cech, czyli: (1) szczególnego przeznaczenia Rosji; (2) jej wyższości moralnej w stosunku do innych państw oraz (3) podejmowania działań na arenie międzynarodowej w interesie niepartykularnym (uniwersalizm). Co ważne, za „role misyjne” zostały uznane także te przypisywane Rosji i uzasadniane jej tożsamością. Role, które Rosja musi wypełniać ze względu na to, czym była w przeszłości i czym jest obecnie. Role, do których jest przeznaczona ze względu na swoją historię i wyjątkowość (np. rola *mostu* międzycywilizacyjnego, do której predestynuje Rosję jej wieloetniczność i wieloreligijność). Ten zabieg pozwolił zidentyfikować misyjne motywy w oficjalnych tekstach napisanych w ściśle regulowanym języku dyplomatycznym, tylko sporadycznie odwołującym się do kategorii

przeznaczenia czy mesjanizmu. Poza zidentyfikowaniem ról misyjnych celem analizy było też ustalenie związków między narracją misyjną a tożsamościami i statusem przypisywanymi Rosji. Przy rekonstruowaniu narracji misyjnej zostały uwzględnione również następujące zagadnienia: wizja ładu międzynarodowego; rozumienie historii; obiekt misji (dla czyjego dobra jest ona realizowana); źródło zagrożenia (przed czym należy chronić świat); funkcja narracji misyjnej. Analiza ok. 25 000 tekstów dostarczyła bogatego materiału empirycznego. Pozwoliło to poczynić obserwacje na temat misji we współczesnej polityce zagranicznej Rosji. Ponadto materiał ów umożliwił krytyczną weryfikację tez dotyczących rosyjskiego mesjanizmu w istniejącej literaturze przedmiotu. Poza analizą treści oraz dyskursu w badaniach została zastosowana także metoda komparatystyczna.

Publikacja składa się z pięciu rozdziałów, które tworzą dwie części. Pierwsza część, zawarta w dwóch pierwszych rozdziałach, ma charakter koncepcyjny. Przedstawia ona zjawisko mesjanizmu – jego specyfikę, typologie, historyczny rozwój. Trzeci rozdział można uznać za łącznik między dwiema częściami. Ukazano w nim syntetyczną charakterystykę tradycji rosyjskiego mesjanizmu w perspektywie porównawczej (m.in. z Wielką Brytanią, USA, Chinami, Indiami czy Polską). Przedstawiono także główne motywy misyjne we współczesnym rosyjskim dyskursie publicznym oraz miejsce narracji misyjnej na tle innych narracji obecnych w dyskursie o polityce zagranicznej. W trzech pierwszych rozdziałach zostały wykorzystane przede wszystkim istniejące już opracowania. Czwarty i piąty tworzą drugą część publikacji, w której zaprezentowano wyniki analizy materiału empirycznego oraz dokonano rekonstrukcji współczesnej rosyjskiej narracji misyjnej.

W istniejącej literaturze akademickiej poświęconej mesjanizmowi można wyróżnić prace badające to zjawisko w kontekście religii (np. Raphael J. Zwi Werblowsky), filozofii (np. Jacques Derrida) lub polityki (np. Jacob Talmon, David Ohana). Zaskakująco niewiele powstało pogłębionych rozpraw porównujących mesjanizm odmiennych narodowych tradycji. Chlubnym wyjątkiem jest praca zbiorowa *Many are Chosen. Divine Election and Western Nationalism* pod redakcją Williama Hutchisona i Hartmuta Lehmana oraz monografia Eduarda Batałowa *Русская идея и американская мечта*, porównująca amerykański i rosyjski ekscepcjonalizm. O mesjanizmie jako zjawisku współczesnej polityki zagranicznej najczęściej pisze się na przykładzie USA (np. Jayne Svenungsson, Hilde E. Restad), rzadziej innych państw (np. Singapur, Indie, Iran). W przypadku Rosji prace opisują mesjanizm przede wszystkim jako zjawisko historyczne związane z rosyjskim prawosławiem i/lub imperializmem (np. Dymitr Romanowski, Hans Kohn, Gregory Carleton), a następnie działalnością ZSRR (np. Emanuel Sarkisyanz, Vatro Murvar, Władimir Korotajew, Nikolas Gvosdev, Cornelius Krahn). Przeważają publikacje o mesjanizmie w kontekście historii idei (np. Andrzej Walicki, Władimir Storczak), z uwzględnieniem jego

znaczenia dla procesu samoidentyfikacji Rosji (np. Eduard Batałow, Wachtang Surguladze). Teksty wydane w ciągu ostatnich dziesięciu lat analizują wątki mesjanistyczne w poglądach rosyjskich elit (np. Maria Engström, Ostap Kushnir, Iwona Massaka, Jardar Østbø), często w kontekście związków między Cerkwią a Kremlm (np. Michaił Susłow, Marcel H. Van Herpen). Odrębną pozycję zajmują publikacje, które mimo rysu naukowego są przede wszystkim prezentacją światopoglądów autorów na temat misji Rosji w XXI wieku (np. Siergiej Kortunow, Wieniamin W. Aleksiejew, Igor Czubajs, Władisław Surkow).

Nieliczne studia poświęcone współczesnemu rosyjskiemu mesjanizmowi najczęściej są przedstawiane w artykułach lub stanowią wątek poboczny w monografiach rosoznawczych. Stąd należy wyróżnić dwie publikacje wydane w obecnym stuleciu i w całości poświęcone interesującemu mnie zagadnieniu. Pierwszą z nich jest książka pt. *Russian Messianism: Third Rome, Revolution, Communism and After* (2000) autorstwa Petera Duncana. Brytyjski historyk z rozmachem analizuje rosyjską politykę od czasów średniowiecza do połowy lat 90. XX wieku pod kątem ewolucji idei mesjanistycznych. W swoim opracowaniu Duncan łączy analizę historii idei z dynamiką polityki Rosji. W tym ujęciu mesjanizm staje się jednym z elementów podtrzymujących ciągłość tej polityki, mimo gwałtownych historycznych zmian w 1917 i znowu w 1991 roku. Opublikowany dziesięć lat później w wersji elektronicznej doktorat Kerstin R. Bouveng pt. *The Role of Messianism in Contemporary Russia Identity and Statecraft* bada mesjanizm jako dyskurs. To łączy pracę Bouveng z tym projektem. Moje badania potwierdzają niektóre spostrzeżenia badaczki, że m.in. mesjanizm jest jednym z wątków rosyjskiej narracji autobiograficznej, a jego trwałość w rosyjskiej kulturze to konsekwencja zakorzenienia go w procesie samookreślenia Rosji względem Zachodu. Autorka traktuje mesjanizm bardzo szeroko (ang. *umbrella term*) – jako zjawisko łączące w sobie tak różnorodne wątki, jak: uduchowienie, religię, mit raju na ziemi, szczególne przeznaczenie, ideę rosyjskiej duszy czy antyokcydentalizm. W ujęciu Bouveng poczucie misji zostaje sprowadzone do misjonizmu i staje się tylko jedną wśród wielu narracji funkcjonujących w obrębie dyskursu mesjanistycznego. Cel mojego projektu był inny. Badanie polityki zagranicznej wymagało przyjęcia wąsko rozumianego mesjanizmu z „misją” jako kluczową kategorią analityczną. Dopiero zidentyfikowanie ról misyjnych pozwoliło ustalić, jakie inne wątki łączą się z poczuciem misji we współczesnym dyskursie. Nie założyłam zatem na wstępie badań, że poczucie misji na pewno wiąże się z religią, rosyjską duszą czy mitem Trzeciego Rzymu. Mój projekt jest nie tylko kontynuacją prac Petera Duncana czy Kerstin R. Bouveng, ale także pogłębieniem, konkretyzacją i niezbędną kontekstualizacją rosyjskiego współczesnego mesjanizmu. W odróżnieniu od Duncana i Bouveng koncentruję się na polityce zagranicznej. Ponadto, inaczej niż Bouveng, badam dyskurs oficjalny w dłuższym okresie, z uwzględnieniem większej liczby aktorów odpowiedzialnych za kształtowanie rosyjskiej dyplomacji.

Prezentowana publikacja wzbogaca nasze rozumienie współczesnego rosyjskiego mesjanizmu pod kilkoma ważnymi względami. Przede wszystkim proponuje nowe teoretyczne podejście do badania mesjanizmu w polityce zagranicznej. Przedstawiona koncepcja misji umożliwia analizę współczesnego dyskursu, m.in. dzięki odrzuceniu tradycyjnej dychotomii religijny mesjanizm–świecki misjonizm. Misja to tożsamość-rola (ang. *role-identity*), która jest analizowana w projekcie z uwzględnieniem teorii ról w ujęciu tzw. nowego pokolenia badaczy (Sebastian Harnisch, Dirk Nabers), teorii na temat statusu (Jonathan Renshon, Thazha V. Paul, Deborah W. Larson, William C. Wohlforth) oraz koncepcji bezpieczeństwa ontologicznego (Jennifer Mitzen, Ayşe Zarakol). Atutem pracy jest zestawienie rosyjskiego mesjanizmu z innymi tradycjami narodowymi (m.in. amerykańską, brytyjską, francuską, polską). Przeprowadzone badania dostarczają unikalnego materiału empirycznego, który pozwala na poczynienie obserwacji na temat mesjanizmu we współczesnej polityce rosyjskiej. Ten materiał stanowi także podstawę dla krytycznej weryfikacji oraz uporządkowania przyjętych w literaturze akademickiej poglądów o rosyjskim mesjanizmie.

Analiza oficjalnego rosyjskiego dyskursu dotyczącego polityki zagranicznej pozwala stwierdzić obecność motywów misyjnych. Nie są one jednak częścią głównego nurtu narracyjnego. Wśród wszystkich przebadanych tekstów średnio 4% zawierało takie wątki. Czytelnik mógłby stwierdzić, że to niewiele. Poprzestanie na tej konstatacji byłoby jednak błędem. Intrygujące jest bowiem to, że motywy misyjne utrzymują się na marginesie narracji mimo deklaratywnego odrzucenia przez rządzących mesjanizmu. Ta żywotność stanowi konsekwencję postrzegania misji jako jednego z atrybutów mocarstwowości. W ten sposób poczucie misji jest elementem rosyjskiej tożsamości wielkomocarstwowej. Misja jako tożsamość-rola to komponent rosyjskiego ekscypjonalizmu, a ponadto część autowyoobrażeń Rosji – i jako taka może być przesłanką rosyjskich działań, co nie wyklucza jednocześnie jej instrumentalizacji. Treść ról misyjnych współcześnie przypisywanych Rosji przez jej rządzących jest dopasowana do wymogów bieżącej rywalizacji w sferze symboli, norm i wartości. Analiza dyskursu pozwoliła zidentyfikować 15 ról misyjnych.

Misja jest nie tylko częścią tożsamości (tożsamości-rol), ale też elementem sygnalizowania ambicji statusowych Rosji (ang. *status signaling behaviour*). Narracja misyjna łączy się z wyobrażeniami o Rosji jako państwie traktowanym po partnersku przez inne wiodące potęgi, jako liderze nowego kształtującego się ładu światowego. Widoczny jest związek między statusem Rosji w hierarchii międzynarodowej a funkcjami, jakie narracja misyjna pełni. Przyjmując za Ayşe Zarakol podział państw na te znajdujące się na szczycie hierarchii międzynarodowej, decydujące o kryteriach uznania (ang. *established countries*) oraz te aspirujące do zostania uznanymi za równe wiodącym mocarstwom (ang. *outsiders*), można zauważyć ciekawą zależność. Jeżeli państwa znajdujące się na szczycie hierarchii międzynarodowej odwołują się do misji, robią

to, by legitymizować własną dominację. Państwa-outsiderzy mówią o swojej szczególnej misji, by kompensować słabość widoczną zwłaszcza w porównaniu z wiodącymi potęgami. Odrębną grupę tworzą te państwa, które mimo słabości gospodarczej mają inne atrybuty mocarstwowości, np. rozległe terytorium, znaczną populację, surowce, mocarstwowe tradycje, broń nuklearną. W tym przypadku narracja misyjna, o ile występuje, pełni podwójną funkcję. Z jednej strony jest aktem naśladownictwa praktyk państw dominujących, a z drugiej – kompensacją. Zależność tę widać w rosyjskiej narracji.

Analiza współczesnej narracji wskazuje, że przywoływanie wątków misyjnych nie powinno być traktowane jedynie jako przejaw reakcyjnej nowoczesności (ang. *reactionary modernism*). Nie można sprowadzić misji do reakcji na niepowodzenie kolejnych projektów modernizacyjnych. Poczucie misji jako atrybut mocarstwowości jest w przypadku Rosji elementem tożsamości państwa. Związek między misją, tożsamością i statusem rodzi zależność między narracją misyjną i legitymizacją władzy. Analiza dyskursu rosyjskiego wykazała istnienie korelacji pomiędzy wzrostem częstotliwości odwołań do misji a spadkiem popularności elity rządzącej. Nie zaobserwowano natomiast korelacji na linii narracji misyjnej i pogorszenia wskaźników gospodarczych. Odwołania do misji mają zatem nie tyle zastąpić przysłowiowy chleb, ile wzmocnić mandat władz.

Moje badania pokazują, że współczesnej narracji misyjnej najczęściej towarzyszą tożsamości, które podkreślają odrębność Rosji, przede wszystkim wobec Zachodu. Rola Zachodu jako znaczącego Innego (ang. *the significant Other*) w procesie samoidentyfikacji Rosji jest dość dobrze opisana w literaturze (np. Iver Neumann, Władimir Morozow, Władimir Kołosow, Magdalena Leichtova). Ten projekt potwierdził wyjątkowość Zachodu dla kształtowania narracji autobiograficznej Rosji. Jednocześnie pokazał, że wbrew niektórym analizom diagnozującym wzrost znaczenia Chin (Aleksiej Miller i Fiodor Łukjanow) Zachód pozostaje najważniejszym punktem odniesienia w procesie samookreślenia Federacji Rosyjskiej. W narracji misyjnej dotyczącej Rosji państwa niezachodnie pojawiają się incydentalnie.

Z moich badań wynika, że wątki misyjne są częścią antyhegemonicznej reakcji Rosji. Co ciekawe, choć Zachód stanowi główną siłę napędową rosyjskiej narracji misyjnej, to jest ona skierowana przede wszystkim do Rosjan. Nie jest jednak tak, że rosyjscy obywatele są wyjątkowo podatni na tę właśnie narrację i mówienie o misji to łatwy sposób zwiększenia popularności polityków. Zjawisko to okazuje się bardziej złożone. Badania socjologiczne pokazują, że większość respondentów rosyjskich jeżeli nawet podziela przekonanie o szczególnym przeznaczeniu Rosji, to oczekuje, że w pierwszej kolejności skoncentruje się ona na własnym rozwoju. Zatem misja Rosji powinna być ukierunkowana na nią samą. W tym sensie przeciętny Rosjanin różni się od rosyjskich elit, które zdradzają silniejsze przywiązanie do wyobrażeń

o swoim państwie jako mocarstwie przeznaczonym do rzeczy wyjątkowych. Nasuwa się wniosek, że narracja misyjna jest w pierwszej kolejności mechanizmem konsolidacji elit i kształtowania ich zbiorowej tożsamości. Konieczność pogłębionych badań nad światopoglądem rosyjskich elit pod kątem misji to jeden z postulatów mojego projektu.

*

Czas na podziękowania. Pierwszy pomysł na przyjrzenie się bliżej współczesnemu rosyjskiemu mesjanizmowi pojawił się około roku 2010, a więc na długo przed aneksją Krymu, która skłoniła wielu publicystów do ogłoszenia reaktywacji rosyjskiej misji, i to w wersji imperialnej. Mnie aneksja Krymu zastała już w trakcie poszukiwań sposobu połączenia mesjanizmu z polityką zagraniczną. Zbieranie materiałów, opracowywanie metodologii, konsultacje trwały wiele lat. Nie mam wątpliwości, że nie udałooby się zrealizować tego projektu bez wsparcia i cennych rad wielu osób oraz instytucji. Fundacji Kościuszkowskiej i unijnemu programowi Erasmus Mundus Aurora zawdzięczam roczne badania (wrzesień 2013–październik 2014), przeprowadzone najpierw w Harriman Institute na Uniwersytecie Columbia, potem w Center for Russian, East European and Eurasian Studies na Uniwersytecie Stanforda, wreszcie na moskiewskim Rosyjskim Państwowym Uniwersytecie Nauk Humanistycznych. Przyznany w 2015 roku przez Narodowe Centrum Nauki trzyletni grant (2015/19/D/HS5/03149) umożliwił stworzenie zespołu oraz umiędzynarodowienie badań. Senior Award przyznana przez Polsko-Amerykańską Komisję Fulbrighta zaprowadziła mnie do Davis Center for Russian and Eurasian Studies na Uniwersytecie Harvarda (2018). We wszystkich tych miejscach korzystałam z niezwykle cennych rad i sugestii światowej klasy rosojznawców. Wdzięczność pragnę wyrazić zwłaszcza moim opiekunom – Davidowi Hollowayowi (Stanford), Oldze Pawlenko (RGGU) oraz Timothy’emu Coltonowi (Davis Center). Dziękuję za konsultacje również badaczom z Center for Russian and East European Studies z Uniwersytetu w Pittsburghu oraz Russian and East European Studies Department and the Foreign Policy Research Institute z Uniwersytetu Pensylwanii (Upenn, Filadelfia). Za okazaną przychylność słowa podziękowania kieruję do Luciana Leusteanu oraz Chrisa Marsha. Dziękuję Władzom mojego rodzimego Wydziału Nauk Politycznych i Studiów Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego za wsparcie, zwłaszcza nieocenionym Ani Balcerzak, Małgosi Fryziak oraz Kasi Małeckiej. Bez ich pomocy niechybnie zginęłabym w administracyjno-finansowym zameczku. Dziękuję wszystkim Koleżankom i Kolegom z Instytutu Stosunków Międzynarodowych za życzliwość. Aniu i Szymonie, bez Was tylko wiatr w oczy! Mojemu zespołowi, fantastycznym młodym naukowcom – Katarzynie Biersztańskiej, Piotrowi Szymańskiemu, Irminie Ołowskiej-Szymańskiej

oraz Grzegorzowi Szymanowskiemu – od których mnóstwo się nauczyłam, a bez których pomocy szlag by wszystko trafił. Kasiu, Piotrze, Irmino, Grzešku – wulkan żyje, wulkan nie wygasa!

Wreszcie Tym, którzy musieli znieść najwięcej, najbardziej cierpliwym, zawsze wspierającym, nieziemsko anielskim! Ostatnie słowo kieruję do Mihi: še en članek!